

Henning Bergenholtz/Sanne Jensen

Inddragelse af informanter ved ordbogsarbejde

In the introduction to many dictionaries very often a number of informants are gratefully mentioned. Normally, you are not informed about the number of informants or about the kind of questions which were given. In very few dictionaries, you will find information about those answers in the dictionary entries as well. In this paper, we will try to show how such informants could be included more systematically, especially by the description of grammatically and orthographically doubtful words.

1. Tvivlstilfælde i dansk

I den leksikografiske litteratur optræder der en person, der nogle gange er medicinstuderende, andre gange er han gymnasieelev, de fleste gange er han fra Tyskland (fx Wiegand 1994), enkelte gange fra Danmark (fx Bergenholtz 2000). Når man ikke blot påberåber sig unavngivne brugere, men opfinder en person, som ligesom vejrudsigtens høj- og lavtryk får et navn, så hedder brugeren dog altid Oskar. Han er denne gang dansker og studerer spansk. Oskar taler og skriver ganske vist ca. så fejlfrit hhv. med så mange fejl, som de fleste danskere, der netop har fået studentereksamen (sml. Togeby 1996), også gør. Han skal oversætte en tekst til dansk og kender i en række tilfælde ganske vist det rigtige danske ord, men han er ikke sikker på, hvordan det skal staves eller bøjes. Hvordan skriver man nu procenttegnet? Skal der være et mellemrum mellem % og tallet, eller skal der ikke? Skal jeg skrive *fileten* eller *filet'en*, altså med eller uden apostrof? Skrives forkortelsen for elektronisk databehandling med store eller med små bogstaver, altså *edb* eller *EDB*? Hedder det *flextid* eller *flekstid*? Hedder *nyse* i datid *nyste* eller *nøs*? Man siger vel *taknemlig*, men skriver man ikke *taknemmelig*? Og hvordan er det nu med *smile*: Bøjes det *smilede*, *smilet* eller måske *smilte*, *smilt*? For at finde svaret på disse spørgsmål, kunne Oskar måske bruge sin spansk-danske ordbog, men heri bliver mange af ordene ikke bøjet. Og han er heller ikke sikker på, at ordbogen er helt korrekt, fx findes *EDB* som dansk ækvivalent kun med store bogstaver. Og her mener Oskar nu, at det vist nok ikke altid er korrekt. I stedet for slår Oskar op i en dansk monolingval ordbog, en enkelt gang slår han i stedet op i en håndbog i dansk og endelig spørger han i to tilfælde sin mor, som om sig selv mener, at hun har sprogøre. Han er en ikke helt typisk sprogbruger, for han har under sit studium lært at bruge en af Internettets søgemaskiner til at søge på spanske ord og vendinger for at se, hvordan de bruges. Så det prøver han også i nogle tilfælde.

Oskar er med andre ord en næsten ideal bruger af de hjælpemidler, der foreligger. Det er sikkert også en af grundene til hans popularitet blandt leksikografer.

I det følgende vil vi forestille os, at Oskar har en lang række med-studerende, som alle er lige ideelle sprog- og ordbogsbrugere. Artiklen giver i kapitel 3 en oversigt over de svar, som Oskar og hans medstuderende har samlet sammen. Disse svar er identiske med resultaterne af nogle undersøgelser, som 15 studerende på Handelshøjskolen i Århus har gennemført hver for sig¹.

2. Dobbeltformer

Et lingvistisk bidrag til denne problematik er udarbejdet af Galberg Jacobsen (1999). I en artikel i tidsskriftet "Mål og Mæle" opfordrede han læserne til i 20 konkrete tilfælde at vælge mellem dobbeltformer. Læserne blev bedt om at vælge en og kun én af to eller tre former, fx mellem *mørkelægge/mørklægge* eller mellem *fnisede/fniste/fnes*. Alt i alt var der 116 læsere af tidsskriftet, som reagerede på denne opfordring. Blandt informanterne var der en vis overvægt af kvinder, 75% af informanterne var ældre end 40 år. Resultaterne gengives i en tabel udregnet i procenter. Af de 20 problemtilfælde citeres her de fem:

mørkelægge	18%	mørklægge	82%		
insulinen	62%	insulinet	36%		
kranie	24%	kranium	78%		
depositumet	30%	depositummet	68%		
fnisede	51%	Fniste	41%	fnes	5%

Nu kan man diskutere, om læserne af et sprogtidsskrift er typiske sprogbrugere. De er i alle tilfælde sprogbrugere, som adskiller sig fra flertallet af sprogbrugere ved at have en så stor interesse for dansk, at de læser et tidsskrift, der udelukkende indeholder bidrag om dansk sprog. Muligvis giver sådanne informanter særligt velfunderede svar, men ikke nødvendigvis svar, som er i fuld overensstemmelse med det, som et repræsentativt udvalg af danskerne ville svare.

Galberg Jacobsen hævder ikke, at det drejer sig om en repræsentativ undersøgelse. Men kunne han have gjort det? Hvis man sammenligner med de tal, der normalt anses for at være nødvendigt for at foretage demografiske undersøgelser af politiske tilhørsforhold i Danmark (mellem 1000 og 2000 adspurgte), må man afvise enhver tale om repræsentativitet. Tværtimod må man gå ud fra, at sprogspørgsmål er langt mere komplekse end et valg mellem de kendte 8–9 partier, og at man derfor må inddrage et meget større antal informanter for at kunne tale

¹ Vi takker følgende deltagere i projektet "tvivlstilfælde i dansk" for deres medvirken og for, at de har stillet deres resultater til rådighed for denne artikel: Helle Grønborg, Birgit Helene Hansen, Michael Hansen, Lise Heiselberg, Nicholas Hjortshøj, Anna Lise Jakobsen, Kristian Jakobsen, Michael Jepsen, Ibn Ann Jensen, Lone Jørner, Henny Schøler Larsen, Sandra Westy Nielsen, Ann-Liza Preller, Connie Juul Rossen.

om repræsentativitet. I en tilsvarende tysk undersøgelse (Günther 1985) blev der spurgt ca. 500 informanter. Her blev der konkluderet, at et antal på 4–5000 informanter måtte anses for nødvendige, hvis den nødvendige spredning af forskellige informanter og deres samlede svar skulle opnå en høj grad af stabilitet. Med 116 informanter ligger Galberg Jacobsen ganske vist langt over det antal, som bliver lagt til grund i de fleste lingvistiske undersøgelser, oftest er der kun mellem 10 og 20 informanter, og oftest er det studerende. Det er også betydeligt mere end antallet i Augst (1975), som angiver procenttal for fordeling af svar, selv om der kun var inddraget 3 informanter. Men han er meget langt fra det angivne informanttal på 4–5000. Også selektion af probander må i Galbergs undersøgelse siges at være temmelig speciel med de særligt sproginteresserede informanter. En mere generel diskussion af brugen af informanter i sprogvidenskaben og i leksikografien byggende på de foreliggende demoskopiske teorier og metoder er og har længe været et desiderat.

I den undersøgelse, vi selv forelægger her, er der inddraget i alt 337 informanter. I første omgang forelå resultaterne opdelt i 15 enkeltgrupper. De 15 ansvarlige fordelte spørgeskemaer blandt venner og bekendte og i familien. Man kan her se, at disse grupper gav resultater, som af og til havde helt modsatrettede tendenser, fx giver Henny Schølers informanter en klar præference for *nøs* (17:5), mens det samlede tal giver en omend mindre klar præference for *nyste* (177:105). Man må derfor konkludere, at 20–30 informanter er et så ringe antal, at selv tendensen må anses for at være usikker. Resultaterne fra såvel Galberg Jacobsens som fra vores egen undersøgelse må ligeledes anses for at indeholde denne usikkerhed, men graden af usikkerhed bliver naturligvis mindre i takt med, at antallet af informanter stiger.

Men hvad oplyser informanternes svar egentlig om? Betyder det, at disse informanter har oplyst om deres egen sprogbrug? Eller er det ikke snarere sådan, at der er oplyst om, hvordan de selv mener, at deres sprogbrug hidtil har været? Eller har de måske svaret sådan, som de tror, at man burde skrive? For at kunne svare på det, vil en undersøgelse af informanternes egen sprogbrug være nødvendig og i øvrigt også interessant. Ved undersøgelsen af Günther (1985) viste en sammenligning mellem informantsvar og sprogbrugen i et stort tekstkorpus, at kvinder mellem 50 og 60 kom nærmest ved sprogbrugen i foreliggende tekster. I denne undersøgelse er der mænd i samme alder, som snarest svarer som sprogbrugen på Internettets tekster.

Trods de forskellige former for usikker interpretation af svarene, kan man se en vis grad af stabilitet i resultaterne i den gennemførte multispektion (brug af informanter, dvs. inddragelse af en større gruppes introspektion). Resultaterne siger noget om sprogbrugernes sprogholdning. Det mest interessante spørgsmål er, om sådanne undersøgelser kan eller burde indgå i visse dele af det leksikografiske arbejde (se hertil kap. 4).

Galberg Jacobsen inddrager ud over informanterne en undersøgelse af ordbøgers svar på de angivne tvivlstilfælde og af det tekstkorpus på 40

mio. tekstord, som danner udgangsmateriale for Den Danske Ordbog. Noget lignende vil vi gøre. Vi bruger dog ikke det nævnte tekstkorpus, men de danske tekster, som er tilgængelige for Internettets søgerobotter. Det giver et noget større korpus, som har en skønsmæssig størrelse på ca. 80 mio. tekstord. Dette skøn bygger på følgende overvejelse: Hvis man tager den absolutte frekvens af meget hyppige ord i en dansk frekvensordbog og søger i tekster med slutadressen "dk", vil man omtrent kunne regne ud, hvor stort materiale der søges i ved brug af søgemaskinerne. Dette tekstmateriale er kendetegnet ved at indeholde mange uredigerede tekster med ufærdige sætninger og gentagelser, som man kender det i talt sprog. Mange tekster gentages også på flere hjemmesider, nogle på mange. En fordel ved dette materiale er, at det dagligt opdateres, og at de fleste tekster er fra de sidste 3–4 år.

3. Dobbeltformer og andre tvivlstilfælde

Vi vil i det følgende diskutere en del konkrete tvivlstilfælde og her henvise til fremstilling i de kendte ordbøger hhv. håndbøger, sprogbrugen i Internettets tekster og endelig den bedømmelse, som de adspurgte informanter er kommet frem til. Hertil vil vi fremlægge skitser til ordbogsartikler, som kunne bygge på de fundne data. Disse skitser skal ikke have status af prøveartikler. Der vil heller ikke blive diskuteret forskellige former for deskriptiv nøjagtighed eller mulighed for præskriptive angivelser. Der skal her henvises til praksis i DANSKORDBOGEN og til de mere konkrete forslag i Bergenholtz (2000), hvorfra følgende artikler anføres (den første med omskrivende frekvenshenvisninger, den anden med nøjagtige frekvensangivelser, begge ud fra undersøgelser af et korpus på 6 mio. tekstord og en hypotetisk multispektion, den tredje og den fjerde som forskellige former for prospektive (selektivt deskriptive) ordbogsartikler):

fnise verb *-r, -de* (hyppig) eller *fniste* (sjældnere) eller *fnes* (sjælden), *-t* (hyppig) eller *fnist* (meget sjælden), men ikke *fneset*. De fleste informanter vælger kun de regelmæssige former *fnisede, fniset* som eneste mulighed for præt. og part.perf., en del informanter vælger også præt. *fniste*, men sjældent præt. *fnes* eller part.perf. *fnist* og *fneset*.

fnise verb *-r, -de* (92) eller *fniste* (34) eller *fnes* (21), *-t* (10) eller *fnist* (5). 80% af informanterne vælger kun de regelmæssige former *fnisede, fniset* som eneste mulighed for præt. og part.perf., en del informanter vælger også præt. *fniste* (20%), men sjældent præt. *fnes* (6%) eller part.perf. *fnist* (20%) og *fneset* (1%).

fnise <*-r, -de, -t*> ANM Dansk Sprognævn godtager også *fniste/fnes, fnist*

fnise *-r, fnes, fneset*

fileten eller *filet'en*

Såvel RTO som HÅNDBOG I NUDANSK angiver, at man kan bruge apostrof foran en dansk endelse til et fremmedord, hvis stamme ender på en stum konsonant. RTO er efter lov af 4.9.1997 den officielle retskrivning. Man kan heraf aflede, at det officielt er tilladt at stave bestemt form singularis af substantivet *filet* både uden og med apostrof, altså *fileten* og *filet'en*. RTO anfører dog kun formen *fileten* i selve lemmalisten. Man kan derfor sige, at angivelse uden brug af apostrof har en fremstillingsmæssig præference, idet brugeren i første omgang kun finder denne form. NUDANSK ORDBOG angiver kun formen *fileten*, mens DANSKORDBOGEN anbefaler *fileten*, men angiver, at også formen *filet'en* godtages af Dansk Sprognævn. Resultaterne af multispektionen viser, at 65% af informanterne anvender *fileten*, mens 29% anvender formen *filet'en*. Ydermere er der på Internettet 60 forekomster med formen *fileten* og 7 med formen *filet'en*. En ordbogsartikel, som bygger på disse data, kan have følgende angivelser:

filet subst *en, -en*, [...], sjældnere *filet'en* [...]. ANM Informanterne foretrækker skrivemåde uden apostrof (65%:29%)

edb eller *EDB*

Et andet typisk tvivlstilfælde består i, hvorvidt forkortelser skrives med store eller med små bogstaver. I det konkrete tilfælde drejer det sig om forkortelsen af *elektronisk databehandling*. RTO skriver i sin omtekst i overensstemmelse med en fælles nordisk beslutning, at de fleste initialforkortelser, der er appellativer, skrives med store bogstaver, men at almindeligere forkortelser af denne type skrives med små. Denne paragraf giver således ikke et entydigt svar, men slår man efter i RTOs lemmaliste, finder man kun forkortelsen med små bogstaver: *edb*. Hertil svarer angivelsen i HÅNDBOG I NUDANSK, at de fleste initialforkortelser skrives med store bogstaver, men at enkelte særlig almindelige initialforkortelser dog skrives med små bogstaver, fx. *edb*, *lp-plade*, *tv*. Også NUDANSK ORDBOG og DANSKORDBOGEN angiver denne forkortelse udelukkende med små bogstaver. Ser man på sprogbrugen og på svar fra informanter, giver det imidlertid et noget andet billede, for her viser der sig en præference for forkortelsen *EDB*. Således svarer 53% af de adspurgte, at de anvender forkortelsen *EDB*, mens 31% anvender *edb*. Samtidig er der på Internettet kun et lille flertal af forekomster med forkortelsen *edb* (79.894) mod *EDB* (51.804) Der er således nogen diskrepans mellem de data, der er fundet ved multispektion og på Internettet, og de angivelser, der kan findes i forskellige opslagsværker. En opfordring til at følge sprogbrugen ville altså betyde, at vi opfordrede til civil ulydighed, idet RTO kun tillader forkortelsen *edb*, hvilket er i

overensstemmelse med den nordiske norm. Informanterne følger i deres svar ikke helt denne norm, da 31% af informanterne svarer, at de ville vælge formen *edb*. Man kunne opfordre ordbogsbrugerne til at følge loven og normalt kun bruge formen *edb* på følgende måde:

EDB -> *edb*

edb fork elektronisk databehandling. [...] ANM Kun denne form godtages af Dansk Sprognævn, skrivemåde med store bogstaver er derfor ikke korrekt, men bruges stadig mere end den med små bogstaver og vælges også af et flertal af informanterne (31%:53%)

taknemmelig eller *taknemlig*

I talt sprog vælger man oftest den kortere form *taknemlig*. Men hvordan bør man helst skrive? Det gælder her ikke bare de to nævnte ord, men også derivationer og komposita, hvori disse indgår: *utaknem(me)lig*, *taknem(me)lighed*, *utaknem(me)lighed* og *taknem(me)lighedsgæld*. RTO angiver i de første tre tilfælde begge ortografiske varianter og overlader således valget til sprogbrugeren, det sidste tvivlstilfælde er ikke medtaget som lemma. Både NUDANSK ORDBOG og DANSKORDBOGEN angiver *taknemmelig*, *taknemmelighed* og *taknemmelighedsgæld* som første valg hhv. anbefaler disse former og anfører derefter de andre varianter som ligeledes mulige. NUDANSK ORDBOG angiver ikke nogen former med præfikset *u-*. For en sprogbruger, der søger oplysning om dette tvivlstilfælde, ville det dog være naturligt at drage en analog slutning, hvilket ville resultere i, at formerne *utaknemmelig* og *utaknemmelighed* må være at foretrække. DANSKORDBOGEN anbefaler imidlertid formerne *utaknemlig* og *utaknemlighed* og her ikke *utaknemmelig* og *utaknemmelighed*. Multispektionen påviser præference for formerne med *-me-*. Denne præference blandt informanterne kan støttes af søgningen på Internettet, der giver en mere entydig præference for formerne med *-me-*. I forbindelse med formerne uden præfikset *u-* er der således en entydig præference for formerne med *-me-*. I forbindelse med formerne med præfikset *u-* er præference imidlertid ikke helt så entydig. Nogle af de herudfra byggede ordbogsartikler kunne have følgende angivelser:

taknemlig -> *taknemmelig*

taknemmelig adj [...] ANM Skrivemåde med *-me-* er hyppigere end uden, også et flertal af informanterne vælger denne form (57%:38%)

flexe eller *flekse*

Ortografiske varianter stavet med henholdsvis *-ks-* eller *-x-* er et andet tvivlsområde, som kan volde problemer, sml. også *flexjob* eller *fleksjob*,

flexning eller *fleksning*, *flextid* eller *flekstid*, *flextidsordning* eller *flekstidsordning*. RTO har kun *flekse* og *flekstid* som lemmata, men den har også substantivet *flekstidsordning* som orddannelsesangivelse under lemmaet *flekstid*. Alle former er stavet med *ks*. NUDANSK ORDBOG har kun *flekstid* som lemma – også her stavet med *ks*. DANSKORDBOGEN angiver ved verbet *flekse* kun *ks*-stavemåde, hvorimod substantiverne angives med begge stavemåder, alle med en anbefaling af *ks*-stavemåden. Sprogbrugen er imidlertid knap så entydig, idet der ved dobbeltformerne *flekse* eller *flexe* og *fleksjob* eller *flexjob* findes præference for formerne med *-x-*, mens der i forbindelse med *flekstid* og *flekstidsordning* eller *flextid* eller *flextidsordning* er præference for formerne med *-ks-*. Substantiverne *fleksning* hhv. *flexning* forekommer ikke i Internettets tekster. Multispektionen viser ved *flekse* eller *flexe* og *fleksning* eller *flexning* et flertal af varianter skrevet med *-ks-*, men i forbindelse med de tre andre dobbeltformer findes præference for formerne med *-x-*. Som det fremgår af ovenstående, giver sprogbrug og multispektion ikke noget entydigt billede. Dette svarer ikke til Dansk Sprognævns afgørelse, som kun tillader *ks*-stavemåden. Denne modsætning kan muligvis forklares med brugen af *-x-* i reklamesprog og ved produktbetegnelser, herunder også det varemærkebeskyttede bankprodukt, som kun kan skrives med *-x-*: *flexlån*. Sprogbrugen viser således ikke nogen klar tendens, og det kan således både være den ene og den anden form, der er på vej til at blive stærkere i det danske sprog. Imidlertid viser multispektionen ikke tegn på, at det hovedsageligt er unge mennesker, der har taget denne *x*-stavemåde til sig, så der er heller ikke tale om et ungdomspræget modefænomen. En ordbog må dog tage højde for det faktum, at Dansk Sprognævn udelukkende godtager *ks*-stavemåden, så den lovlige sprogbruger kan rette sig efter den officielle sprognorm. Spørgsmålet er, om ordbøger bør være så lovlige, at de under hensyntagen hertil undlader at fortælle om den gængse sprogbrug.

flextidsordning -> flekstidsordning

flekstidsordning subst en, -en, -er, -erne -> flekstid

flextid -> flekstid

flekstid subst <en, -en, -er, -erne> ANM Dansk Sprognævn godtager ikke skrivemåden *flextid*. I sprogbrug er de to former lige hyppige, lidt flere informanter vælger *flextid* (49%) end *flekstid* (35%).

faderen eller *faren* og *moderen* eller *moren*

I avisernes og også i radioens sproghjørne stilles der gang på gang det spørgsmål, hvad avisens hhv. radioens sprogekspert mener om de "uskønne forkortelser" *faren* og *moren* af *faderen* og *moderen*, hvor *faren* desuden kan føre til en forveksling mellem en 'fader' og en 'fare', og *moren* mellem en 'moder' og en 'neger'. I denne forbindelse giver de undersøgte ordbøger ikke nogen støtte for denne sprogkritik, idet de alle har begge dobbeltformer *far/fader* og *mor/moder* som lemmata til dels med gensidig synonymiangivelse. Ingen af ordbøgerne angiver imidlertid,

om der skulle være præference for den ene eller den anden variant, når det drejer sig om bestemt form singularis. En ordbogsbruger må mene, at *faren* eller *faderen* hhv. *moren* eller *moderen* må kunne bruges i flæng, da der fx i RTO under lemmaet **fader** er angivet et slags dobbeltlemma: med (eller **far**) i parentes og ligeledes under lemmaet **far** findes (eller **fader**) i parentes, i begge tilfælde med fælles fleksionsangivelse: -en, fædre, fædrene. Ser man på informanternes bedømmelse, er der imidlertid stor forskel. Ved *faderen* ctr. *faren* svarer 73% af informanterne, at de vil vælge formen *faderen*, mens 15% vil anvende *faren*. Tilsvarende viser søgningen på Internettet præference for formen *faderen*, idet der er 4297 forekomster med denne form, og 748 forekomster med formen *faren*. Tilsvarende er der også præference for formen *moderen* i sprogbrugen, idet 76% af de adspurgte informanter vælger denne form, mens 15% vælger formen *moren*. Tallene fra søgningen på Internettet underbygger dette med 4140 forekomster af formen *moderen* og 594 forekomster af formen *moren*. (Her er der ikke undersøgt, hvor ofte eller om den ret sjældne brug af *mor* i betydningen 'neger' forekommer.) Sprogbrugen viser således en klar præference for formerne *faderen* og *moderen*, hvorfor disse bør anbefales sprogbrugeren som de primære former. Da der er nogen forskel i brugen af de to leksemer, kan de i modsætning til fx *taknemlig* og *taknemmelig* ikke anses for grafematiske varianter, derfor kan *far* ikke som *taknemlig* anføres som et rent henvisningslemma:

far subst <en, -en, fædre, fædrene> ANM I talt sprog er sing.best. almindelig, men ikke i skrevet sprog. 73% af informanterne foretrækker *faderen* mod 15% for *faren*

fader subst <en, -en, fædre, fædrene> ANM I skrevet sprog er sing.best. *faderen* mere almindelig end *faren*. 73% af informanterne foretrækker *faderen* mod 15% for *faren*.

nøs eller *nyste*

I norsk bokmål har ca. halvdelen af alle leksemer grammatiske varianter (Johnsen/Nordgård 1996:73). Hvis man som de to nævnte forfattere ser skriftlig norsk som en helhed med seks varianter (riksmål, moderat bokmål, radikalt bokmål, samnorsk, moderat nynorsk og konservativt nynorsk), vil der ikke være mange leksemer uden grammatiske dobbeltformer. Så mange dobbeltformer findes (heldigvis) ikke på dansk. Men de, der findes, kan dog føre til nogen usikkerhed under sprogproduktion. Hvis Oskar ganske vist godt ved, at verbet *nyse* i præteritum kan hedde enten *nøs* eller *nyste*, men gerne vil vide, hvilken han bør vælge, giver RTO og NUDANSK ORDBOG ikke noget råd, da begge angiver begge fleksionsmuligheder. Evt. ligger der dog en prioritering for *nyste* som hovedform og *nøs* som sideform i NUDANSK ORDBOG ved brug af parentes: "*nyste* (el. *nøs*)". DANSKORDBOGEN

anbefaler formen *nøs*, men gør dog opmærksom på, at formen *nyste* også godtages af Dansk Sprognævn. Søgningen på Internettet viser en præference for *nøs* med 41 belæg, mens *nyste* forekommer 17 gange. Også informanterne foretrækker varianten *nøs*, idet 55% af informanter vælger denne form, mens 33% vælger formen *nyste*. Ud fra disse data kan følgende angivelser indgå i en ord-bogsartikel **nyse**:

nyse verb <-r, *nøs*, *nyst*> ANM Dansk Sprognævn godtager også præet. *nyste*, som i sprogbrugen er mindre hyppig end *nøs*. Et flertal af informanterne vælger ligeledes *nøs* (55%) mod *nyste* (33%).

nævnte eller *nævnedede*

På lignende vis fremstilles de fleste dobbeltformer i RTO og NUDANSK ORDBOG, mens DANSKORDBOGEN normalt anbefaler en af varianterne. Ved præteritum for *nævne* anbefales *nævnte*. Dette valg svarer til informanternes bedømmelse, idet 83% vælger *nævnte*, mens 11% vælger *nævnedede*. Anvendelsen af varianterne på Internettet underbygger ligeledes præferencen for formen *nævnte*, da den forekommer 452 gange mod 163 forekomster med *nævnedede*.

nævne verb <-r, *nævnte*> ANM Dansk Sprognævn godtager også præet. *nævnedede*, som i sprogbrugen er mindre hyppig end *nævnte*. Et flertal af informanterne vælger ligeledes *nævnte* (83%) mod *nævnedede* (11%).

slængte eller *slængede*

Helt parallelt fremstilles problemet med denne grammatiske dobbeltform, DANSKORDBOGEN anbefaler *slængte*, og informanterne støtter denne anbefaling. Multispektionen viser en præference for *slængte* med 57% mod 34% for *slængede*, og på Internettet forekommer varianten *slængte* 43 gange, mens *slængede* forekommer 6 gange. På denne baggrund kunne en ordbogsartikel have følgende angivelser:

slænge verb <-r, *slængte*> ANM Dansk Sprognævn godtager også præet. *slængede*, som i sprogbrugen er mindre hyppig end *slængte*. Et flertal af informanterne vælger ligeledes *slængte* (57%) mod *slængede* (34%).

smilte eller *smilede*

Det er påfaldende, at den konkrete sprogbrug ved de præteritale dobbeltformer *slængede/slængte* har en klarere præference end informanternes valg. Noget lignende gør sig gælden ved præet. af *smile*, hvortil RTO og NUDANSK ORDBOG angiver begge varianter uden en klar

vægtning, mens DANSKORDBOGEN anbefaler *smilede* forbundet med en anmærkning om, at Dansk Sprognævn også godtager *smilte*. Sprogbrugen viser præference for formen *smilede* med 1019 forekomster og 254 belæg med *smilte*. Tilsvarende, men ikke så klart fordelt, vælger 51% af informanterne *smilede*, mens 35% vælger *smilte*. En ordbogsartikel *smile* vil mht. præteritumvarianterne helt svare til artiklen med *slænge*, informanternes svar giver næsten identiske procentfordelinger, dog omvendt med præference for fleksionen med *-ede*:

smile verb <-r, -de> ANM Dansk Sprognævn godtager også præter. *smilte*, som i sprogbrugen er mindre hyppig end *smilede*. Et flertal af informanterne vælger ligeledes *smilede* (57%) mod *smilte* (34%).

slænget eller *slængt*

Mange af verberne med to eller flere præterialvarianter har også participiale dobbeltformer. RTO og NUDANSK ORDBOG anfører varianter, som ordbogsbrugeren selv kan vælge imellem. DANSKORDBOGEN anbefaler formen *slængt* og tilføjer, at Dansk Sprognævn også godtager *slænget*. Denne anbefaling støttes af informanterne, hvoraf 60% vælger *slængt*, mens 26% foretrækker *slænget*. Samtidig forekommer *slængt* 23 gange på Internettet, mens *slænget* som fleksionsform af verbet *slænge* (ikke som fleksionsform af substantivet *slæng*) forekommer 1 gang. Den empiriske basis viser således en klar præference for formen *slængt*, hvilket kan udvide ovenstående ordbogsforslag på følgende måde:

slænge verb <-r, slængte, slængt> ANM Dansk Sprognævn godtager også *slængede*, *slænget*, som i sprogbrugen er mindre hyppig end *slængte*, *slængt*. Et flertal af informanterne vælger ligeledes *slængte*, *slængt* (57%, 60%) mod *slængede*, *slænget* (34%, 26%).

smilet eller *smilt*

RTO og NUDANSK ORDBOG anfører også her to varianter uden klart valg af en hoved- og sideform, DANSKORDBOGEN anbefaler brugeren at vælge formen *smilet*. Hertil svarer informanternes præference for *smilet* (59%) mod 26% for formen *smilt*. Internetsøgningen viste ligeledes flere belæg for formen *smilet* med 38 forekomster (med fratæk af fleksionsformer af substantivet *smil*) og 11 belæg med *smilt*. Der er således en klar præference for *smilet*, sml. hertil følgende ordbogsforslag:

smile verb <-r, -de, -et> ANM Dansk Sprognævn godtager også *smilte*, *smilt* som i sprogbrugen er mindre hyppig end *smilede*, *smilet*. Et flertal af informanterne vælger ligeledes *smilede*, *smilet* (57%, 59%) mod *smilte*, *smilt* (34%, 26%).

12% eller 12 %

I sidste tilfælde kommer Oskar i tvivl, om der skal være et mellemrum mellem et tal og et procenttegn. Hverken RTO eller HÅNDBOG I NUDANSK angiver en eksplicit regel, men ud fra eksemplerne i disse to opslagsværker kan man slutte, at man skal have et mellemrum mellem tal og procenttegn. Imidlertid viser resultaterne af multispektionen et andet billede, idet 78% af de adspurgte vælger ikke at have mellemrum mellem tal og procenttegn, mens 18% vælger at have det med. På Internettet kan man ikke søge på tegnet %, men en søgning i et korpus på 6 mio. tekstord (korpus brugt ved udarbejdelse af DANSKORDBOGEN) viser, at alle 59 belæg er uden mellemrum mellem tal og procenttegn. Hvis man ville følge Dansk Sprognævn, skriver man således tegnet % på samme måde som ordet *procent*, dvs. med mellemrum. Man vil dog så kunne risikere, at tallet kan stå i slutningen af en linie og procenttegnet først i begyndelsen af næste linie. Denne mulighed kunne også føre til misforståelser, da læseren vil være vant til tal og procenttegn uden mellemrum og vil kunne tro, at der mangler et tal. På den anden side vil en ordbogsanbefaling til at følge sprogbrugen være en opfordring til civil ulydighed. Der er imidlertid meget, der taler for, at en sprogbruger bør følge sprogbrugen, og det kan jo så samtidig ses som en opfordring til Dansk Sprognævn om at se på den faktiske sprogbrug og derefter ændre holdning til brugen af mellemrum mellem tal og procenttegn. Også ordbogsforfatteren skal vælge, om der skal gives mellemrum mellem tal og % i givne eksempler, evt. kan der tilføjes en særlig angivelse ved lemmaet **procent**, fx på følgende måde

procent subst en, -en, -er, -erne [...] ANM Dansk Sprognævn forlanger et mellemrum mellem et tal og et procenttegn, fx 12 %. Sprogbrugerne følger ikke dette påbud, men skriver næsten altid uden mellemrum, fx 12%. Hertil svarer, at 78% af informanterne ligeledes vælger at lade tal og procenttegn følge hinanden uden mellemrum.

Tal fra internetsøgning

fileten	60	90%	taknemmelighed	585	78%
filet'en	7	10%	taknemlighed	164	22%
EDB	51.804	39%	utaknemmelighed	21	68%
edb	79.894	61%	utaknemlighed	10	32%
taknemmelig	1458	80%	taknemmelighedsgæld	20	71%
taknemlig	362	20%	taknemlighedsgæld	8	29%
utaknemmelig	260	83%	flekse	15	31%
utaknemlig	53	17%	flexe	33	69%

fleksjob	340	49%	nyste	17	29%
flexjob	356	51%	nævnte	452	74%
fleksning	0	0%	nævnedede	162	26%
flexning	0	0%	slængte	43	88%
flekstid	180	54%	slængede	6	12%
flexetid	154	46%	smilede	1019	80%
flekstidsordning	83	64%	smilte	254	20%
flexetidsordning	47	36%	slængt	23	96%
faderen	4297	85%	slænget	1	4%
faren	748	15%	smilet	38	78%
moderen	4140	88%	smilt	11	22%
moren	590	12%	12%	(59)	(100%)
nøs	41	71%	12 %	(0)	(0%)

Samlet resultat af multispektion

Alt i alt blev der inddraget 337 informanter. Ikke alle informanter har svaret på alle spørgsmål, mængden af informanter svinger derfor lidt.

informanter	302	
fileten	96	65%
filet'en	88	29%
begge	7	2%
ved ikke	11	4%
informanter	295	
EDB	157	53%
edb	91	31%
begge	43	15%
ved ikke	4	1%
informanter	290	
taknemmelig	166	57%
taknemlig	109	38%
begge	15	5%
informanter	265	
utaknemmelig	146	55%
utaknemlig	102	39%
begge	17	6%
informanter	275	
taknemmelighed	143	52%
taknemlighed	113	41%
begge	18	7%
ved ikke	1	0%
informanter	265	
utaknemmelighed	137	52%
utaknemlighed	112	42%
begge	15	6%
ved ikke	1	0%
informanter	265	

taknemmelighedsgæld	134	51%
taknemlighedsgæld	115	43%
begge	14	5%
ved ikke	2	1%
informanter	322	
flekse	179	56%
flexe	106	33%
begge	28	9%
ved ikke	9	2%
informanter	307	
fleksjob	112	37%
flexjob	160	52%
begge	32	10%
ved ikke	3	1%
informanter	322	
fleksning	163	51%
flexning	108	34%
begge	33	10%
ved ikke	18	5%
informanter	332	
flekstid	116	35%
flexetid	164	49%
begge	38	12%
ved ikke	14	4%
informanter	297	
flekstidsordning	114	38%
flexetidsordning	147	50%
begge	33	11%
ved ikke	3	1%
informanter	282	
faderen	207	73%

faren	41	15%
begge	33	12%
ved ikke	1	0%
informanter	294	
moderen	223	76%
moren	44	15%
begge	26	9%
ved ikke	1	0%
informanter	322	
nøs	177	55%
nyste	105	33%
begge	39	12%
ved ikke	1	0%
informanter	322	
nævnte	266	83%
nævnedede	34	11%
begge	21	6%
ved ikke	1	0%
informanter	267	
slængte	151	57%
slængede	92	34%
begge	15	6%
ved ikke	9	3%

informanter	297	
smilede	150	51%
smilte	103	35%
begge	40	13%
ved ikke	4	1%
informanter	267	
slængt	160	60%
slænget	69	26%
begge	9	3%
ved ikke	29	11%
informanter	297	
smilet	175	59%
smilt	76	26%
begge	10	3%
ved ikke	36	12%
informanter	322	
12%	250	78%
12 %	59	18%
begge	8	3%
ved ikke	5	2%

4. Inddragelse af informantundersøgelser i fremtidige ord-bøger og håndbøger

Temaet i dette bidrag er tvivlstilfælde og en mulig inddragelse af multispektion. Vi kan se, at disse svar ofte, men ikke altid stemmer overens med de tendenser, som kan findes i sprogbrugen på Internettets tilgængelige tekster. Sml. fx *utaknemmelig* ctr. *utaknemlig* med 260:53 belæg, hvorimod informantfordelingen med 55:39 har betydelig mindre entydig præference for *utaknemmelig*. Svarene fortæller muligvis heller ikke, hvad de adspurgte selv har gjort eller selv ville gøre, hvis de skulle vælge en af flere muligheder. Men de siger noget om, hvad informanterne forventer, at man burde gøre. I stedet for at spørge et repræsentativt udsnit af befolkningen – hvilket ikke kan siges at være sket i den her forelagte undersøgelse – kunne man vælge at tage udgangspunkt i den brug, som ordbogsbrugere kan og normalt også vil gøre af sådanne tal: De vil normalt følge tendensen for flertallet af svar, for på denne måde ikke at virke sprogligt påfaldende. Det vil fx være fordelagtigt at ramme en ikkeirriterende sprogbrug, hvis man skriver en jobansøgning. Noget lignende gælder for en lang række skriftlige kommunikationssituationer. Hvis man fortsætter denne tankegang, kunne man tage skridtet fuldt ud og sige: Så spørger vi beslutningstagerne selv.

Noget sådant er faktisk sket under udarbejdelse af AHD, hvor leksikograferne har spurgt en brugerkommission (Usage Panel) af 100 prominente US-amerikanere om deres holdning til en række sproglige

tvivlstilfælde. Man kan fx slå op under *either* og søge information om problemet personkongruens mellem subjekt og finit verbum:

Either takes a singular verb: *Either plant grows in the shade*. Sometimes it is used informally with a plural verb, especially when followed by of and a plural: *I doubt whether either of them are available*. But such use is unacceptable in formal writing to a majority of the Usage Panel.

Det gøres i denne udgave rent fortællende, mere præcis var man i den første udgave af ordbogen fra 1969, hvor man fortalte, at 92% af Usage Panel afviste pluralformen i sætningen med *either*. Også selv om den afviste form i den sproglige praksis måtte være omtrent så hyppig som den foretrukne singularform, ville man fx i en ansøgning undgå at bruge den form, der vækker anstød i Usage Panel og dermed også blandt typiske beslutningstagere. Det fortælles, at denne del af det leksikografiske arbejde har været ikke bare tidskrævende, men også yderst kostbar. Behovet for at spørge beslutningstagere foreligger kun, hvis man kan forvente eller endnu bedre vide, om og at beslutningstagere har andre svar på spørgsmål om tvivlsspørgsmål end et repræsentativt udsnit af befolkningen. Vore foreløbige data taler ikke for, at en sådan forskel eksisterer. En af deltagerne i projektet, Helle Grønberg, har for sine 40 informanter undersøgt, om der er forskel på akademikers svar og ikkeakademikers. Hun har tre kategorier: 1. den ene form, 2. den anden form, 3. begge former er lige gode. Vi har i følgende tabel kun talt de to første svar med, derfor er summen ikke 100%, de manglende procenter kan tilordnes kategorien "begge former lige gode":

	akademikere	ikkeakademikere
fileten	11%	11%
filet'en	84%	86%
taknemmelig	70%	77%
taknemlig	15%	11%
12%	7%	12%
12 %	93%	88%
edb	13%	21%
EDB	31%	36%
flexjob	42%	38%
fleksjob	23%	21%

Der er betydelig større forskel mellem svarene på kvinder og mænd eller på de forskellige aldersgrupper. Nu er det selvfølgelig ikke sådan, at alle akademikere tilhører gruppen af beslutningstagere, men mange gør. Den her påviste tendens på en ringe forskel mellem akademikere og ikkeakademikere gælder sandsynligvis også for relationen mellem beslutningstagere og andre sprogbrugere.

Det virkelig interessante er: Bør man i nogle af fremtidens ordbøger gå i AHD's fodspor og anføre multispektive oplysninger om informanternes reaktioner ved bedømmelse af sproglige tvivlstilfælde? Vi vil her tillade os

at svare uklart. Hvis en gruppe leksikografer har tid og kræfter til sådanne undersøgelser, vil det være en yderst interessant tilføjelse til de traditionelle introspektive hhv. belæg- eller korpusrelaterede angivelser. Men det er måske ikke at forvente, at kommercielle forlag, i hvert fald ikke i mindre sprogsamfund som de skandinaviske, vil kunne afse penge til at betale for det meget arbejdsintensive og derfor omkostningstunge arbejde. Os bekendt findes der ikke andre eksempler end AHD på omfattende inddragelse af informanter.

For Oskar ville sådanne angivelser være yderst informative. Muligvis vælger han ordbogens anbefaling, hvis en sådan gives. Han ville muligvis vælge at stole på sin mors sprogråd, men ville i alle tilfælde kunne se, om hendes introspektion svarer til den bedømmelse, som et stort antal informanter fremkommer med.

Litteratur

- AHD = *The American Heritage Dictionary*. 2. udg (rev. udg. af *The American Heritage Dictionary of the English Language*). Boston: Houghton Mifflin Company 1976.
- Augst, Gerhard 1975: *Lexikon zur Wortbildung und Morpheminventar*. Bd.1: A–G, Bd.2: H–R, Bd.3: S–Z. Tübingen.
- Bergenholtz, Henning 2000 (i trykken): Proskription, oder: So kann man dem Wörterbuchbenutzer bei Textproduktionsschwierigkeiten am ehesten helfen: I: *Sprache im Alltag. Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik. Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet*. Hrsg. von Angelika Storrer et al. Berlin: de Gruyter.
- DANSKORDBOGEN = Henning Bergenholtz/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime 1999.
- Galberg Jacobsen, Henrik 1999: Fra dobbelt til enkelt? Kommentar til en læserafstemning. I: *Mål og Mæle* 22.3, 16–29.
- Günther, Björn S. 1985: *Empirische Methoden in der Sprachwissenschaft. Am Beispiel einer Untersuchung zum Gebrauch starker Verbformen im Deutschen*. Köln.
- HÅNDBOG I NUDANSK = Jacobsen, Galberg Henrik/Jørgensen, Petyer Stray: *Politikens Håndbog i Nudansk. Opslagsbog i praktisk sprogbrug*. 3. udg. København: Politikens 1999.
- Johnsen, Lars G./Torbjørn Nordgård 1996: Korpusbasert leksikonbygning. I: *LexicoNordica* 3, 69–78.
- NUDANSK ORDBOG = *Politikens Nudansk Ordbog*, 17. udgave, 1. oplag. København: Politiken 1999.
- RTO = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 2. udgave. København: Aschehoug 1996.
- Togebj, Ole 1996: *Stiltræk*. Århus: Århus Universitet. (= *språu. Sprogvidenskabelige Arbejdsrapporter fra Aarhus Universitet* 3).
- Wiegand, Herbert Ernst 1994: Zur Unterscheidung von semantischen und enzyklopädischen Daten in Fachwörterbüchern. I: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Das Fachwörterbuch*.

Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern. Tübingen.
S. 103–132.